

ÍZEKRE SZEDETT IRODALOM

Hogyan kebelezte be a gasztronómia az írásművészetet?

Vlagyimir Szorokin: *Manaraga*

Ford. M. Nagy Miklós, Gondolat Kiadó, 2017

Mintha meghasadt volna a valóság, akár egy papírdíszlet, és amikor széthullott, látni engedte, ami mögötte van: füstölgő tájat, mintha csak valaki, talán egy angyal százszámra sütné a barbecue-t egy seregnyi láthatatlan ember számára.

Roberto Bolaño: 2666

(Kutasy Mercédesz fordítása)

Elvevém azért a könyvecskét az angyal kezéből, és megevém azt; és az én számban olyan édes vala mint a méz; és mikor megettem azt, megkeseredék az én gyomrom.

Jel 10,10

(Károli Gáspár fordítása)

Ahol könyveket égetnek, ott hamarosan embereket is fognak” – olvasható Heinrich Heine egy 1823-as drámájában az irodalom elhamvasztásának diabolikus természetét és meszszire nyúló hagyományát tüpontosan summázó kijelentés. A mára szállóigévé lett figyelmeztetés a még napjainkra sem teljesen kihunyt tradíció továbbélését illetően is prófétikus sejtésnek bizonyult: bő egy évszázaddal később (számos más, származási és világnézeti alapon megbélyegzett szerző írásai mellett) Heine műveit is máglyára küldte a Joseph Goebbels vezette náci propaganda, előrevetítve az auschwitzi krematóriumok eljövendő iszonyatát. Beszámolók szerint az 1933-ban meghirdetett, a „németellenes szellem” felszámolását tűző gyeheennai akciókat helyenként vidám élőzene és tánc kísérte, bizarr karnevállá avatva a könyvek kivégzését – hogy ezalatt néhány krumpli és saftos bratwurst is pirult-e a néhai kötetek paraszánál, arról legfeljebb csak találgathatunk, bár az eleve szürreális körülménye-

ket tekintve távolról sem mondható túlzónak a morbid feltételezés. Mert noha a heinei bonmot szerint, aki a szellemi javakat elpusztítja, az vélhetőleg magát az emberi életet sem tartja valami sokra – ám a finom ételt ettől még szeretheti, jól enni márpedig muszáj...

Első kiadású *Reisebilderen* lángolt kolbász héjában sült burgonyával – ilyen groteszk, egyszerre gusztusos és viszolyogtató fogások sorozatára épül a *Manaraga*, Vlagyimir Szorokin (kon)fúziós prózai boszorkányműveinek legfrissebb produktuma, amely lényegét tekintve egy naplószerűen felépülő élménybeszámoló egy globális méreteket öltő, izzó szépirodalmon kivitelezett barbecue-partiról. A regény baljós jövőképe szerint ugyanis a XXI. század közepére a technikai fejlődés (avagy az írásbeliség végérvényes digitalizálódása, valamint az agyakba ültetett mindentudó mikrochipek elterjedése) következtében a holt teherré lett nyomtatott irodalom a kihalás szélére sodródott, a „Nagy Bezúzást” túlélt kevéske kötet pedig múzeumokban és

magánkollekciókban porosodva várja, hogy áldozatul essen egy illegálisan működő séf-szekciónak, az ún. book'n'grillereknek, akik kizárólag értékes könyvritkaságokat használnak tűzifaként exkluzív lakomáikhoz. Ilyen sikeres pirodalmár a *Manaraga* Budapesten (lengyel zsidó és belarusz tatár menekültek gyermekeként) született jovialis főszereplője-elbeszélője, Géza is, aki az orosz klasszikusokra szakosodott ingyenként Dosztojevszkij, Csehov és panteon-beli társaik maradék műveit felhasználva (vagy, ahogy a regényben mondják: *olvasva*) készíti el borsos árú luxusétkeit az iszlám forradalmak, háborúk és népvándorlások utóhatásait nyögő Eurázsia pikáns művészi szövegeket habzsoló újfeudális krémjének. Avatott kezei alatt egymás után kapnak lángra a halhatatlan(nak hitt) sorok, múltó füstöt és pernyét hátrahagyva időtálló gondolatok helyett, egyszóval gondtalanul zajlik a maradék irodalmi örökséget lassanként végleg felzaboló dínomdánom a szellemi pestis közepette – ám a címbéli hegy gyomrában rebellis könyv-szakácsok már a kulturális ellenrevolúciót forralják...

Amint azt talán a fenti előzetes ízelítő is érezteti, a *Manaraga* egy vitathatatlanul abszurd, mindazonáltal távolról sem ismeretlen vidékre invitálja befogadóját, ahol (Madách szavait újramelegítve) „minden nemes eszme, nemes cselekmény konyhánk gőze csak”. A szerző utóbbi másfél évtizedben megjelent nagyobb lélegzetvételű írásai (*Az opricsnyik egy napja*, *Cukor-Kreml*, *Hóvihar*, *Tellúria*) alapján ugyanis nagyon úgy tűnik, hogy Szorokin immáron végérvényesen elkötelezte magát a nem túl távoli jövő hol futurisztikus, hol mitikus, de mindenképp hangúlyosan disztópikus színezetű, a múlt kataklizmáit előszeretettel megisméltó verziói mellett – amely riasztó kimérékből nem mellékesen az újabb orosz irodalom szélesebb piacán hatalmas választék, hovatovább túlkínálat mutatkozik. Ám a *Manaragát* nem ezek a már túlságosan is sokszor látott díszletek hivatottak érdekessé tenni (éppen ezért tekintsünk rájuk úgy, mint az elkötelezett Szorokin-olvasó otthonosságérzetét jótékonyan stimuláló járulékos körítésre), hanem lényegében mindössze egyetlen markáns, a cselekmény gyújtópontjával megtett alapötlet, avagy az étkezési céllal tűzre vetett írásművészet megannyi (szub)kulturális paradigmába és történelmi korszakba átgűrűző toposza. Túl azon, hogy az orosz irodalom történetében afféle neutrális pontokként megkerülhetetlen jelenléttel bír néhány jelentős alkotás hamuvá válása (jól ismert például a *Holt lelkek* második részének, valamint a *Mester és Margaritának* többszöri fellángolása – mondani sem kell, Szorokin regényében mindkét mű égéshője kiemelt szerephez jut), első ránézésre úgy tűnik, hogy a *Manaraga* leginkább a központilag elrendelt tömeges könyvpusztítások már említett traumáit, valamint az ezekből táplálkozó klasszikus negatív utópiákat (mint például a regényben

konkrétan meg is említett *Fahrenheit 451*-et) eleveníti fel. Bizonyos mértékig valóban így van, ám ha a regény mondandója kimerülne ennyiben, úgy gyorsan összefoglalhatnánk sokszor hallott, mégis minden korban újból és újból felvetendő tanulságát, mondjuk eképpen: bármely diktatórikus rendszer jellegénél fogva antiintellektuális, és ezért mindig a szabad kritikai gondolkodást felébreszteni képes „valódi művészet” (bármit takarjon is éppen ez a zengzetes terminus) erőszakos kontrollálására, elnyomására, mi több, akár megsemmisítésére fog törekedni. Bon appétit! – és a direkt társadalomkritikára kiéhezett érdeklődő vélhetően jólakottan fog hátradőlni, miután sikeresen átrágtta magát a *Manaragán*. Ám miközben tálcán kínálja magát egy ilyen kézenfekvő olvasat is, az értelmezés lehetőségei ennél valamelyest szélesebbek – hiszen a rendre politikai-ideológiai töltetű kollektív kötetperzselés grillezési eljárásaként újragondolva itt az irodalom „fogyasztásának” egész burjánzó (és a regényben tehát hangúlyosan fiziológiai áthallások mentén, a kulturális tudat kollektív emésztési zavaraiaként ábrázolt) problémahalmazát vonja be az interpretáció játékerébe.

Ezen megközelítés már csak azért is indokolt lehet, mert a *Manaraga* nagyszabású, bevallottan *A Gutenberg-galaxis* hírhedt víziójából (avagy az elektromosság papír felett aratott diadalából) kiinduló textuális infernóját végső soron nem holmi irodalomidegen, bibliofób hatalmak szellemtelen brutalitása, hanem éppenséggel a megmaradt olvasótábor túlhevülő szeretete szítja. A szellem alig-alig pislákoló lángján saját pecsenyéjüket sütögető book'n'grillerek ugyanis nemcsak egy zömében halott kultúra félművelt dögevői („Szeretem az orosz klasszikus irodalmat, jóllehet egyetlen orosz regényből sem olvastam el a felénél többet” – szól Géza őszinte vallomása számos országot érintő tor-túrájának kezdetén), hanem jobb híján az utolsó (kvázi-)értelmisségek is a történetben, akikben a nyomtatott irodalom relikviái még képesek az archiválás pusztta vágyán túlmutató, valóban intenzív érzelmeket ébreszteni. A kultúra jellemzően orosz irodalomcentrikussága; a klasszikusok már-már babonás tisztelete; az olvasás mindennapokból kiszakíthatatlan gyakorlata és a szellemi aranytartalékként kezelt könyvek (évtizedes állami cenzúrával és tiltólistákkal is csak tovább erősített) kultusza – mindez, még ha természetesen jelentősen eltorzítva is, de jól felismerhetően ott visszhangzik Szorokin eme éhség dialektikája mozgatta művének csillapíthatatlan korgásában. Oszip Mandelstamnak a költészet kétes értékű szovjet elismeréséről mondott (és saját rövid életútja által is tragikusan igazolt) híres meglátását parafrazálva: a *Manaragában* még őszintén megbecsülik az irodalmat, hiszen egy dedikált *Az idő zűgésán* elkészített szűzpecsenye itt vagonokba kerül! A regény ennek megfelelően értelmezhető olyan húsba vágó metairodalmi szatíráként is, miszerint a könyvek iránti

elhivatott vonzódásunk akár a reflektálatlan szövegfétis formáját is öltheti, pontosabban egy olyan, a kritikai belátásokra zsigerileg képtelen viszonyulást szülhet, amely a megörökölt kulturális tradíciót csak mint késsen kapott témából és konvenciókból összeálló korpuszt hajlandó be- és elfogadni, miközben becses szövegeinket időről időre nem árt visszakérőzdnyünk, ismételten megemésztenuünk és különféle módokon kiadnunk magunkból ahhoz, hogy elevenen tartsuk őket. A fentiek alapján el kell ismernünk, hogy miközben joggal érheti bírálata a szerzőt (akinek notórius *Kék-háját* annak idején demonstratíván egy hatalmas papírmáse WC-be fojtották az „orosoz irodalmi higiénét” védelmező putyinista szélsőségesek – nem elképzelhetetlen, hogy ezzel a *Manaraga* kéretlen műzsáivá avanszálódva), amiért írásművészetének kezdeti, gondolatébresztően szubverzív sokkesztétikáját az ezredfordulót követően (vagyis körülbelül *Jég-trilógiájának* környékén) egy nagyságrendekkel szelídebb (és ami igazán problémás; sokkalta kevesebb kihívást tartogató) ars poeticára cserélte, legújabb regénye mégis azt mutatja, hogy posztmodern prózájának tabudöngető alapvetése azért még nem tűnt el maradéktalanul. Mert ha nem is az egykori punk-attitűdöt idéző kompromisszumképtelen vehemenciával, de Szorokin legfrissebb kötetével előre megfontoltan kulturális berögződéseink korhadat tilalomfáiból farigcsál nyársat, darál az orosz próza szent teheneiből húspogácsát, hogy végezetül a bibliofil lélek által elképzelhető legszörnyűbb blaszfémiával, a könyvöléssel próbáljon rábírní minket arra, hogy újfent számba vegyük a nagybetűs Literatúrához fűződő megcsontosodott befogatói stratégiáinkat és már megannyiszor torkunkon akadt dilemmáinkat. (És tekintsük ez előbbi mondatra immáron sokadik elretentő példajaként annak, miképp torkollhat émelvítően közhelyes megoldásokba étel és irodalom nagy hagyományokkal bíró metaforikus menyegzője – szerencsére ezen a téren Szorokin mértéktartóbb volt aktuális kritikusanál.)

A regény szüszéjét alapvetően tehát egy, az irodalmi hagyományra organikus, aktívan megélhető jelenlét helyett csupán mindennapos betevőként tekintő szemlélet vezérli, és nagyrészt ennek köszönhető, hogy a *Manaraga* Szorokin egyik leghumorosabb írása. Rendkívül szórakoztató például a narrátor-főhős hedonista konyhafilozófiája, amelyben kizárólag a máz kategóriája dominál – ezt az írásművek materiális horizontján örökösen fennakadó látásmódot persze gonoszul akár a bennünk rejtőző elitista irodalomértő igazolásaként is vehetnénk, de hogy a saját művek felgyűjtésének orosz nagymesterét idézzük: „Mit röhögtök? Magatokon röhögtök!” Géza felszínes, a zamatos könyveket elbűvölten mustráló gourmand-perspektívája olyan frappáns (bár ilyen terjedelem mellett egy idő után elkerülhetetlenül kissé önisméltódvő váló) gasztrokritikákban tetőzik,

mint Nabokov (eme két művének kéziratát is sikertelenül tűzhalálra ítéző zseniális anti-Gogol) kései magnum opusának alábbi velős jellemzése: „Az *Ada* ólom súlyú, saftos *rönk*, élvezet sütni rajta, a papírja vastag, wood pulp paper, 626 oldal, teljes vászonkötés, fényes védőborító. Úgy ég, mint a rodoszi fenyő. Az *Adán* süthet az ember bármilyen halat vagy tenger gyümölcseit egy tucát ember számára; báránysáírtot vagy fogolyadarat, tökéletes rib-eye steaket, akár szarvasgerincet is. Nagy könyv!” Hasonlóan megfontolandó alkalmakat kínálnak olvasói idealizmusunk kedélyes önostorozására a monomániás szakácsok (a kötet kevésbé érdekesítő második felében többnyire maffia-, kém- és akciótörténetek egymásra halmozott zsánermoduljaiból felépülő) krónikájának azon epizódjai, amelyek nem éppen burkoltan az irodalmi kultúrokológia belső – tagadhatatlanul bizonyos tekintélyvel és hierarchiák, valamint, horribile dictu, piaci szempontok mentén is működtetett – szelekciós logikájának, avagy „öntisztító” perisztaltikájának tartanak görbe (gyomor)tükröt. Mivel a *Manaraga* szűkös kultúrkantinjában az esztétikai kritériumokat már réges-rég kiszorították a szó mindkét értelmében véve „anyagias” megfontolások, ezért még ha egy csenevész Ahmatova-kötet vagy egy gyatra papírra nyomtatott *Csevegur* a Jelcin-érából elvétve elég lehet egy jövedelmező burzsoá-banketthez, a kortársaknak már esélyük sincs arra, hogy felkerüljenek a klasszikusok uralta menüre. A szépírás művészete ugyanis 2037-re sem szűnt meg teljesen a könyvnyomtatás alkonyával, mindössze médiumot váltott, viszont a digitális terek hűvösében fogant új szövegek már eleve alkalmatlanok arra, hogy hamvukba halva megméretessenek az artisztikum státuszáról heves istenítéletekkel döntő séfek tűzhelyein: „A Konyha arra kell nekik, hogy legitimálja őket a saját szemükben és az őket körülvevő bolondok számára. Csakhogy a Konyha szigorúan betartja a kánont. [...] Ez csak elektronikus vilódzás. A mai irodalom csak a hologramok terében él. Papírra nincs szüksége. Hologramon pedig nem sütsz steaket. Ezért nem is *olvasunk* mai prózát.” Ám mint az futólag már szóba került, a regény végjátékában felsejlik a változás lehetősége is, nem mindennapi kiutat kínálva a sznobizmus fűtötte irodalmi pokolkörök pa(u)perizmusából; az utolsó oldalakon ugyanis megindulnak a telhetetlen grafománok (éhség)lázadó csapatai, zászlajukon a határozott követeléssel: klónozott Nabokov-kötetet minden gyorséterembe! És noha ezek az egymást követő cinkos-cinikus kikacsintások túlságosan sok újdonságot talán nem árulnak el a kulturális élet unalomig ismert anomáliáiról, egy ponton túl mégis könnyen azon kaphatja magát az olvasó, hogy hatásukra az irodalom állandó kihívásain és változó lehetőségein ruminál, akaratlanul is fel-felköhögve magában az átkozott kérdést: „Ment-e a könyvek által a világ elébb?” Megnyugtató választ persze Szorokintól sem

várhatunk, legfeljebb némi keserűes konklúzió-cafatot: *Előbb? Láthatóan nem... de talán tudsz jobbat, olvasó?*

Mindez eddig nagyjából rendben is volna, és akár megkönnyebbülten el is könyvelhetnénk, hogy a *Manaraga* összességben komoly előrelépés a négy évvel korábbi, legnagyobb jóindulattal is meglehetősen egyenetlen színvonalúként jellemezhető *Tellúriához* képest. Óhatatlanul felmerül azonban a kérdés, miszerint akar-e valójában többet nyújtani ez a regény a paródia korántsem lebecsülendő, ám (különösen az általa karikázott instant irodalomfogyasztás viszonylatában) önmagukban mégiscsak sovány és partikuláris örömeinél. Úgy tűnik azonban, Szorokin ez alkalommal ügyesebben mutatott fűgét, mint elkényelmesedett olvasói elvárásainkat kreatívan meghazudtoló ellenpéldát. Közelebről szemügyre véve ugyanis például még a szövegtest legétvágygerjesztőbb darabjának tűnő nyelvhús frissessége is legalább annyira kétségesnek mutatkozik, mint ama bizonyos bulgakovi tokhalnak – és a probléma nem M. Nagy Miklós fordításának szokás szerint értő és megbízható tálalásában keresendő, hanem egész egyszerűen abban, hogy Szorokin hiába a posztszovjet próza egyik legtehetségesebb stilsztája, elvitathatatlan formai virtuozitása jelen regény megírásakor érezhetően takaréklángon égett. Bár a felvonultatott ínycsiklandozó étkek bőséges kínálatára rájátszva megfigyelhető egyfajta visszafogott stiláris burjánzás, miképpen a szándékoltan mesterkéltné, helyenként a book'n'grillerek sajátos szlengejével fűszerezett központi beszédmód minimalizmusát gyakorta műfaj- és perspektívaváltást előidéző átiratok színesítik, ám egy nem túlságosan emlékeztető, Nietzsche szellemében fogant posztthumán kiáltványt vagy egy sablonos Prilepin-karikatúrát olvasva nehéz szabadulnunk annak gyanújától, hogy eme rövidebb-hosszabb stílusimitációk végső funkciója nem több annál, mint hogy a szöveget a regény vágósúlyára hizlalják. Az egyetlen üdítő, valódi ihletettségről árulkodó kivétel egy csaknem húsz oldalas, önálló novellának is beillő betéttörténet jelenti, amelyben Tolsztoj alakja népmesei környezetben, egy isten háta mögötti kis faluba ellátogató, rurális rajongótáborához szentimentális erkölcsfilozófiai szónoklatot intéző „tavaszhozó” óriás képében reinkarnálódik. Ám a *Manaraga* legfájóbb hiánya mégiscsak az, hogy már nyomát sem lelmi benne a régebbi Szorokin-írások egyedülálló nyereségének: a szépirodalmi szöveg megszokott transzparenenciáját és közérthetőségét kiszámíthatatlanul megmeggintató kaotikus nyelvi fordulatoknak, az agyonkoptatott kliséket az extrém erőszak és perverzión alapuló aktusaiban konfrontáló kísérleteknek, valamint a szélsőséges túlzás megannyi más koncepciózusan és nagyon is rafináltan alkalmazott taktikáinak, amelyek a referenciális olvashatóságot ellehetetlenítve hirdették: az irodalmi alkotás csak önmagáért kezkesedik, hiszen nem több, mint „tipográfiai jelek sorozata egy fi-

zikai hordozón”, szavakkal folytatott, olykor igen kegyetlen játék, amelyen így kizárólagos értéket-igazságot számon kérni eleve kudarcra ítélt vállalkozás. Hogy a szerző eme sokszor idézett, pátosztól mentes definíciója újabb kötetekre mennyire illik rá, az persze korántsem egyértelmű, de hogy a terjedelmes, számos felledhetetlen szöveget felvonultató életmű a jelenleginél izgalmasabb és fantáziadúsabb kombinációit is kitermelte már nyomdafestéknék és papírnak, az egészen bizonyos. (Azt pedig már csak zárójelben tegyük hozzá, hogy a *Manaragát* olyan kaliberű művekkel hosszasan összevetni, mint például Tatyjana Tolsztaja közel másfél évtizedig írt, 2000-ben megjelent kiváló disztópiája, az orosz irodalommal szerteágazó polémiát folytató, a tűz és a közvetett könyvevés képeiben tobzódó, utánozhatatlan posztapokaliptikus hibrid-nyelven megszólaló *Kssz/Macskány*, nos, az effajta egyenlőtlen egymásnak eresztés, bármennyire is indokolt lenne, minimum az irodalomkritikai szadizmussal volna határos.) Egyszóval nehéz zokszó nélkül lenyelni annak keserű iróniáját, ahogyan az egykori tömöcsövet immáron kiskanálra cserélt Szorokin óvatos műgonddal adagolja olvasója szájába pépesített orosz irodalmi manifesztóját, mindvégig gondosan ügyelve arra, nehogy egy rágósabb falat – avagy a szöveg befogadóbarát koherenciáját és konzekvensz kiszámíthatóságát akár csak egy pillanatra is radikálisan kikezdő lelemény – hatására cigányútra tévedjen a *Manaraga* kultúrkritikai üzenete, amelynek belátásait önmagára nézvést tehát úgy tűnik, csak mérsékelten tartotta érvényesnek a szerző.

„Vannak megízlelni, vannak fölfalni való könyvek, s van egy kevés olyan, amely megrágni és megemészteni való” – írta egyik esszéjében Francis Bacon (hiába, nomen est omen). A tényleges regény helyett leginkább egy hosszabb elbeszélésre elegendő ötletanyagot felvonultató *Manaragát* végeredményében erős túlzás volna ez utóbbi kevesek kategóriájába sorolnunk, különösen akkor, ha az olvasó Szorokin valóban felforgató, agyat és gyomrot egyaránt jobban megdolgoztató korábbi művein edződött. Ám hogy mégse a keserű szájjal és a kényes fanyalgás uralja végszavunkat, tegyük azért hozzá: mindez egyáltalán nem zárja ki, hogy ízléstől függően ne találhatnánk némi alkalmi élvezetet ebben a jól bevált recept szerint elkészített, az irodalom kannibalizmusra hajlamos híveinek bemutatott diétás ételáldozatban. ■ ■ ■

Turi Márton (1986, Budapest): irodalomkritikus, a Helikon Kiadó szerkesztője. Elsődleges érdeklődési területe a XX. századi és kortárs orosz próza. Kötete: *Rejtekkutak a pusztaságban* (2016, JAK-Prae).